

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XXV.

SZABÓ CSABA

A Szentszék és a Magyar Népköztársaság
kapcsolatai a hatvanas években
a legújabb kutatások tükrében

SZABÓ CSABA

A Szentszék és a Magyar Népköztársaság
kapcsolatai a hatvanas években
a legújabb kutatások tükrében

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2006

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Szabó Csaba, 2006
© Szent István Társulat, 2006

ISBN 963 361 802 9
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

A kutatáshoz rendelkezésre álló iratok

Amikor a Szentszék és a Magyar Népköztársaság hatvanas évekbeli (1961/1962 és 1971/1972 közötti) hivatalos, félhivatalos és titkos kapcsolatainak feldolgozására vállalkoztam, az a cél lebegett előttem, hogy minél szélesebb anyagból merítsek. Ne elégedjek meg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dossziékkal, sem a Magyar Országos Levéltárban hozzáférhető Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és Politikai Bizottsága iratainak összegyűjtésével. Természetesen ezekből is meríteni kell, de a hatvanas évek szocialista állampártjának működési mechanizmusának megfelelően nem lehet eltekinteni az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály, a Külügyminisztérium, a Minisztertanács és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa dokumentumainak feltárásától sem. Az ily módon válogatott források többet adnak, mint a puszta eseménytörténet. Bepillantást engednek az egyházpolitika kulisszatitkaiba, a pártszervek működésébe, az egyház belső életébe és belső viszonyrend-

szerébe, a katolikus egyház pártállami megítélésébe. A bőséges válogatás segítségével át lehet hidalni azon iratok hiányát, amelyek a Vatikánnal kapcsolatosak, de érthetetlen módon máig államtitokként kezelik őket idehaza. A hozzáférhető dokumentumok ugyancsak alkalmasak arra, hogy amíg kutathatóvá válnak a témához tartozó iratok a Szovjetunióban, az Amerikai Egyesült Államokban és a Vatikánban, addig is pontos képet kapjunk a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatairól a hatvanas években.

A „hosszú hatvanas” évek

Az 1956-os forradalom és szabadságharc bukását követően mind a kommunista párt, mind a magyar katolikus egyház 1956 előtti „szerepéhez” tért vissza. A párt vezetői a posztsztálinista, kemény fellépést alkalmazták az egyházakkal szemben: a felmerülő problémákat többnyire „adminisztratív úton”, erővel oldották meg. A magyar katolikus egyház vezetői a mérsékelt ellenállást és mérsékelt együttműködést, a visszahúzó-dást, bezárkózást, a tiltakozást választották, akárcsak 1956 előtt. Ugyanakkor a pápa kérelhetetlen kommunistaellenességével gyakran hozta kínos helyzetbe a magyar katolikusokat és vezetőiket, szakítópróbára kényszerítve őket. Miért nem tudott sem a katolikus egyház, sem a pártállam a helyzet követel-

ményeihez alkalmazkodni? Minden jel szerint azért, mert egyáltalán nem voltak felkészülve az 1956-os forradalomra és következményeire, semmilyen cselekvési alternatívával nem rendelkeztek. Ugyanakkor valami mégis megváltozott, megtört, ami miatt a teljes visszatérés 1956 előtthöz mindkét fél számára lehetetlenné vált. A forradalom és szabadságharc meghatározó élmény minden individuum, minden társadalmi csoport, szervezet számára. Az állampárt és képviselői soha nem feledhették, hogy hatalmuk csakis a szovjet vezetés támogatásán múlik. Rögtön 1956 után ugyan nem változott az „aki nincs velünk, az ellenünk van” jelmondat. A forradalom traumája azonban fokozatosan hozzájárult ahhoz, hogy a pártvezetés lassan közeledjen, nyisson a társadalom felé. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelszót nem lehetett egyik napról a másikra érvényesíteni, csakis lépésenként, belső küzdelmek árán. Különösen igaz ez a megállapítás az egyházpolitikát illetően, mivel a „kemény kéz” hívei még a hetvenes, nyolcvanas években is érvényre juttatták akaratukat. Magyarország, a magyar társadalom csak lassan heverte ki 1956 traumáját. Nemcsak azért, mert a szétlőtt főváros, az emigráltak százai még évekig emlékeztették az embereket ötvenhatra, hanem mert a hatalom sem engedett felejteni. Még a hatvanas évek elején is perekre, (halálos) ítéletekre került sor az 1956-os események okán.

Az ötvenes évek kommunista rendszeréhez Rákosi Mátyás adta a nevét, a hatvanas évek(től kezdve) Kádár János a szocialista rendszer „arca”. A posztsztálinista, megtorló, kemény kéz Kádár János lassan átalakult, megfejtette a Rákosi-rendszer elutasításának talán legfőbb okát, a kilátástalanság miatti csüggedést. Ezért hosszú távú, tartós perspektívákat kínált a népnek. Mindazok, akik nem vétettek a rendszer normái ellen, azok tervezhették életüket, tanulhattak, gyarapodhattak (egy bizonyos, ellenőrzött határig). Hatásos életszínvonal-politika vette kezdetét. A kis kedvezményektől a tömeges lakás-építésekig (az első panel-lakótelep felavatása Budapesten 1966-ban) széles a skála. Egyre jobban terjedtek a tartós fogyasztási cikkek, a televízió, az autó (1963-tól már részletre is lehetett vásárolni, igaz éveket kellett várni). Átalakult az életmód: egyes dolgok lassan veszítettek a jelentőségükből (hagyományok, vallásosság), mások felértékelődtek (szerzés, birtoklás). Egyre többen jutottak el belföldön nyaralni (SZOT-üdülés, Balaton), sőt lassanként külföldre (évente keletre, háromévente már nyugatra) is. Ugyanakkor hozzátartozott a Kádár-korszakhoz az alkoholfogyasztás, az alkoholizmus mértékének, az öngyilkosságok számának kiugró növekedése is.

Véleményem szerint Magyarországon a „hatvanas évek” 1956-tal kezdődik. Az októberi, novemberi események és azok kö-

vetkezései jelentették azt a törést, ami élesen elválasztotta az ötvenes éveket a hatvanasoktól. Nem a rendszer vagy annak működése változott meg 1956 után, hanem az emberek gondolkodása, viszonya a fennálló rendszerhez. Ez a megállapítás igaz a társadalom minden tagjára, állhattak a hatalmon belül, de akár azon kívül is. Igaz mindez a katolikus egyházra, a magyar katolikusokra is.

A II. Vatikáni Zsinat időszaka (1962–1965)

1949-től kezdve teljesen lezárult a lehetősége a közvetlen kapcsolattartásnak Rómával a magyar katolikus egyház vezetői számára. Természetesen továbbra is megkísérelték információikat eljuttatni a Vatikánba, de ez már csak közvetve, a pártállam szempontjából illegálisnak minősített csatornákon történhetett. Amikor ilyen eset nyomára bukkant az államvédelem, ki is használták különböző koncepciók eljárásokban. Például a Grósz József kalocsai érsek elleni perben (1951) is hangsúlyos szerepet kaptak a vatikáni levelek, amelyeket például az olasz és a belga követségen keresztül juttattak Rómába, vagy érkeztek onnan. A magyar katolikus egyház hermetikus elzárását a Szentszéktől az 1956-os forradalom és szabadságharc számolta fel rövid időre. Ismét lehetőség nyílt

az első kézből származó információk cseréjére, hiszen több katolikus emigráns érkezett Rómába. Főpapi szinten azonban nem került sor személyes kapcsolatfelvételre ebben az időben sem. A határ újrazárásával ismét megszűnt a kapcsolat a Szentszékkal.

XXIII. János pápa 1959. január 25-én a római Szent Pál-bazilikában jelentette be először, hogy római egyházmegyei, majd „ökumenikus zsinat” összehívásával akarja a katolikus egyházat megújítani. Az „átmeneti” pápának szánt 78 éves katolikus egyházfő bejelentése jócskán meglepte a világot. Egy olyan korszakban került egy csapásra a katolikus egyház az érdeklődés középpontjába, amikor a föld valószínűleg minden lakójának figyelmét nap mint nap a két nagyhatalom, és szövetségi rendszereik egymással szembeni magatartása kötötte le. A politikai elemzők, titkosszolgálati szakemberek nyugaton és keleten egyaránt elcsodálkozhattak a pápa szándékán. Lázasan kereshették az okokat, hogy mi húzódnak meg a Szentatya kijelentése mögött. Valóban csak az egyház belső reformjáról van szó, vagy valami többről is? XXIII. János pápa 1962. október 11-én nyitotta meg a Szent Péter-bazilikában a katolikus egyház második vatikáni, sorrendben 21. zsinatát.

Annak ellenére, hogy még nem látta át teljesen sem az Állami Egyházügyi Hivatal, sem pedig az állambiztonság, hogy milyen lehetőségek rejlenek a főpapok zsinati sze-

repeltetésében, igyekeztek felkészülni alaposan. Az első ülészakra kiutazó kilenc személy közül Hamvas Endre és Radó Polikárp kivételével heten az állambiztonság ügynökei voltak. Nagy erőket mozgattak meg a III-as csoportfőnökségek, hiszen az ülészak végéig 20 ügynököt állítottak munkába a zsinattal kapcsolatban. Mindegyik ülészakra jellemző volt, hogy az állambiztonság a delegáción kívül is küldött ügynököket Rómába. Komoly apparátus foglalkozott a zsinattal. A rezidensek, a tartótisztek, a különféle feladattal ellátott ügynökök valamennyien a Vatikánban összegyűjthető hírek szerzésében, továbbításában, ellenőrzésében, illetve a Vatikánba szánt, irányított hírek terjesztésében voltak érdekelték.

A Vatikánt nyilvánvaló ugyanúgy sújtotta a kelet-európai szocialista országok katolikusaitól való hermetikus elzártság. Alig jutottak megbízható információhoz. A zsinat lehetőséget teremtett arra, hogy ha csak csekély számban is, de egy évtized múltán újra papok érkezzenek a „vasfüggönyön” túlról. Végre ismét első kézből kaphattak beszámolókat a hazai helyzetről. Egyelőre nem került elő arra nézve dokumentum, hogy más szocialista országból érkezett delegáció felé is olyan kézzelfogható közeledés történt-e, mint az a magyar irányába, de ezt valószínűsíteni lehet. A Szentszék nyilván nagyon óvatosan próbálkozott felhívni a zsinati küldötteken keresztül államaik fi-

gyelmét, hogy szeretné a kapcsolatokat a holtpontról kimozdítani. Különösen a lengyel és a csehszlovák állam irányába lehet ilyen közeledést feltételezni. Tény, hogy a magyar zsinati küldöttek és „hazai megbízóik” is nyitottnak mutatkoztak bizonyos kapcsolatfelvételre.

A későbbi magyar zsinati küldötteket is egyaránt felhasználta a magyar állam és a Szentszék, hogy esetenként üzeneteket továbbítsanak, vagy a megakadt párbeszédet előbbre mozdítsák, esetenként nyomást is gyakoroljanak a másik félre.

Mint egy regényben a több szálon futó cselekmény, a hatvanas évek vatikáni–magyar kapcsolatait is éppen úgy jellemezte a párhuzamosan zajló, de egymással szoros kapcsolatban álló események láncolata. Az 1963 tavaszától a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között meginduló kétoldalú tárgyalások, a kétpólusú világban a nagyhatalmak részéről tapasztalható lassú közeledés, amely elhidegüléstől, bizalmatlanságtól sem volt mentes és a II. Vatikáni Zsinat is mind csak keretül szolgáltak a magyar politika erős moszkvai felügyelet melletti „önállóságának”.

A Magyar Népköztársaság külpolitikai elszigeteltségének oldása

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1962. november 20–24. között tartotta VIII. kongresszusát, ahol deklarálták a szocializmus alapjainak lerakását. Kádár János konszolidálta hatalmát a hatvanas évek első felére, de külpolitikailag – különösen a nyugati kapcsolatokat illetően – az ország továbbra is elszigetelt maradt. Az 1957 és 1962 közötti időszakban az MSZMP Politikai Bizottságának diplomáciai kapcsolatokat érintő határozatai a szocialista országok kivételével a harmadik világ gyarmati sorból éppen csak felszabaduló államaira, azok közül is a baloldali berendezkedésűekre korlátozódott. Az ENSZ-közgyűlések napirendjén 1956 után gyakran szerepeltek a magyar ügyek. A külpolitika lépéskényszerbe került, minden szinten kereste az összeköttetéseket a Nyugattal. A kapcsolatok normalizálása céljából kezdődtek titkos tárgyalások a Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok megbízottai között. A meginduló párbeszédnek köszönhetően jött létre 1962. október 20-án egy megállapodás: az USA az ENSZ közgyűlésével elfogadtatta a magyar kérdés levételét a napirendről (1962. december 18.). Néhány magyar főpapot kiengedtek a II. Vatikáni Zsinatra, ahol azok óvatos utalásokat tettek a magyar–vatikáni tárgyalások lehetőségére.

Magyarország külpolitikai elszigeteltsége jelentősen csökkent 1963 folyamán, különösen miután deklarálták azt az ENSZ-határozatot, amelynek értelmében többek között Magyarország ENSZ-tagságát is helyreállították. A nemzetközi elszigeteltség végét jelezte az is, hogy 1963-ban Nagy-Britannia, Franciaország és Belgium, 1964-ben pedig Svédország, Olaszország, Svájc és Kanada emelte nagykövetségi szintre Magyarországgal fenntartott diplomáciai kapcsolatát. A Kádár-rendszer pozitívabb megítéléséhez természetesen hozzátartozott az általános amnesztia kihirdetése is (1963. március 21.). Ugyanakkor világosan látszik az 1962. augusztus 11-i PB ülésen elfogadott előterjesztésből, hogy az amerikai viszony rendezésében az amnesztia nem játszott olyan meghatározó szerepet, mint azt a közvélemény tartja.

A magyar kormány számára természetesen az Amerikával fennálló viszony rendezése bírt prioritással, de ehhez szükséges volt rendezni Mindszenty József bíboros helyzetét. Mint egy jó sakkjátékos, Kádárék is igyekeztek végiggondolni az ellenfél minden várható lépését, mielőtt a maguk első bábúját mozgásba hozzák. Ezért alakították ki elvi álláspontjukat az amerikai és a vatikáni tárgyalások megkezdése előtt jó előre. Azzal is tisztában voltak, hogy az egyik kérdés a másik függvénye: „A Vatikánnal való tárgyalást alá kell rendelni az amerikaiakkal való tárgyalásnak.”

Casaroli Magyarországon

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1963. április 2-án foglalkozott részletekbe menően a Vatikánnal történő kapcsolatfelvétellel. Hamvas Endre püspök 1963. április második felében levelet küldött a Vatikánba, amelyben jelezte, hogy a magyar kormány kész fogadni a Vatikán megbízottját. Hamvas Endre csanádi püspök és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó 1963. április 29-én Bécsbe utazott, és a kormány nevében meghívta Magyarországra az ott tartózkodó Agostino Casarolit, a Vatikáni Államtitkárság Rendkívüli Egyházügyek helyettes titkárát.

A magyar állami és állambiztonsági szervek is felkészültek Casaroli fogadására. Elődölt, hogy a vatikáni fél tárgyalópartnere az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Prantner József lesz (a Külügyminisztérium képviselője csak konzulensként vett részt a tárgyalásokon). Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya jó előre eltervezett minden lépést és alaposan felkészítette Prantner Józsefet is a vele folytatott megbeszélések során a várhatóan felmerülő kérdések köréből. Ugyanakkor az állambiztonság is megszervezte Casaroli ellenőrzését (lakóhelyének lehallgatását, megfigyelését, tisztázták az ügynökhálózat feladatait stb.).

A diplomata 1963. május 7-én találkozott első alkalommal Prantner Józseffel, az

ÁEH elnökével, és ezzel megkezdődtek a kétoldalú titkos tárgyalások a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között. A Budapesten zajló első megbeszéléseket további három követte, váltakozva Rómában és Budapesten. A másfél évig tartó tárgyalások eredményeként a Szentszék és a Magyar Népköztársaság megbízottai 1964. szeptember 15-én lényegében egy okmányt (*atto*) és egy ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvet (*protocollo*) írtak alá. Az okmányban a két fél rögzítette, hogy készek a további eszmecsereére. A jegyzőkönyv minden felmerülő kérdést tartalmazott, azokat is, amelyekben nem jutottak egyezségekre.

Az 1963-ban kezdett tárgyalások szinte megszakítás nélkül folytak a Vatikán és a Magyar Népköztársaság képviselői között a hatvanas években, majd a következő évtizedekben is. Bármelyik fél kezdeményezhette az újabb találkozót, ha vitás kérdést akart tisztázni. 1971 szeptemberéig, amikor Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros elhagyta Magyarországot, tizenkét alkalommal tárgyaltak Rómában vagy Budapesten a Vatikán és a Magyar Népköztársaság megbízottai. A kölcsönös, kétoldalú megbeszélések intenzitása a hetvenes években sem csökkent. Casaroli első magyarországi tárgyalásaitól 1979 végéig 36 alkalommal, a rendszerváltozásig eltelt negyedszázadban több mint félszázszor, lényegében félévente találkoztak a tárgyalófelek. Az intenzív meg-

beszélések eredményeként mindkét részről hosszú együttműködésre rendezkedtek be. Állandó „kis lépésekkel” próbálták érdekeiket érvényesíteni, kölcsönösen apró engedményeket, eredményeket elérni.

A tárgyalások során felvetett lényeges problémák

A hatvanas években zajló magyar–vatikáni tárgyalások során több olyan probléma került elő, amelyek megoldása már évek óta sürgető volt. Ezek között differenciálni kell, mert voltak kérdések, amelyeket a magyar fél tartott állandóan napirenden, például az 1958-ban kiközösített békepapok ügyét, és voltak a Vatikán számára kiemelten fontos ügyek, például a főpapi kinevezések. Más problémák, mint például a primás helyzetének rendezését alárendelte mindkét fél a számára fontosabb ügyeknek. Egyéb kérdéseket a felek csak azért tartottak, hogy legyen mit kínálni egymásnak, legyenek gyorsan megoldható problémák, lehessen eredményt felmutatni. Az évtized során zajló kétoldalú tárgyalásokat ezért is jellemezte egyfajta „vásári hangulat”. Kínálat, kereslet, alku határozta meg a megbeszélések légkörét. Mint látjuk, általában a Szentszék „kötötte” a rosszabb üzletet. A magyarok mindent elkövettek, hogy meggyőzzék a vatikáni felet, hogy elsősorban a Szentszék érdekelt a tár-

gyalásokban és a megegyezésben, a Magyar Népköztársaság kevésbé. Úgy gondolták „jó piaci pszichológiával”, ha a vevőt érdekeltté tesszük a vásárlásban, hajlandó akár magasabb árat is fizetni. Valószínűleg a Vatikánban is tudták, hogy magyar tárgyalópartnereik „megvezetik” Casarolit és társait, de azt gondolhatták, hogy hosszútávon mégis megéri az alkudozás.

A politikai szerepvállalásuk miatt kiközösített békepapok ügye

A Sacra Congregatio Concilii 1958. február 2-án Beresztóczy Miklóst, Horváth Richárdot és Máté Jánost parlamenti tevékenységük és a békemozgalomban vállalt szerepük miatt kiközösítéssel sújtotta. (Máté János halála után Várkonyi Imre, kalocsai főkapitány helynök lett országgyűlési képviselő.)

Jellemző az egész ügy megoldása, lezárása. Jól szemlélteti, hogy ez is csak alkukérdés volt a tárgyalások során. Három nappal azután, hogy Mindszenty József elhagyta Magyarországot, 1971. október 1-jén kelt Villot bíboros államtitkár levele, amelyben értesítette Íjjas József kalocsai érseket a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét, hogy a Szentszék megszüntette az 1957. július 16-án hozott rendelkezését. A magyar püspökök testületére ruházta annak eldöntését, hogy

katolikus pap vállalhat-e a magyar parlamentben képviselőiséget, vagy bármilyen politikai szerepet. Október 13-án hozták nyilvánosságra az Apostoli Szentszék Egyházi Közügyek Tanácsa július 15-i határozatát, amely feloldotta Beresztóczy Miklóst, Horváth Richárdot és Várkonyi Imrét az egyházi kiközösítés alól. Az egyetlen szépséghiba, hogy a bíboros távozása után nyilvánosságra hozott szöveget már egy évvel korábban, 1970. október 8-án megfogalmazták a Vatikánban, és azt Íjjas József kalocsai érseknek, a Magyar Püspöki Kar elnökének tudomására is hozták azzal a megkötéssel, hogy „csak akkor közölheted, és ezt egyáltalán csak akkor hozhatod nyilvánosságra, amikor ezt a Szentszék kifejezetten megengedi.”

Az állam által el nem ismert püspökök ügye, az üresen álló püspöki helyek betöltése és az ezzel kapcsolatos manipulációk

A Szentszék számára az egyik markáns kérdés, az általa már részben az ötvenes években kinevezett, a magyar állam által azonban el nem ismert püspökök helyzetének rendezése volt. Bárd Jánost és Endrey Mihályt 1950 novemberében nevezte ki XII. Pius pápa kalocsai, illetve egrai segédpüspöknek.

A Szentszék főpapok kinevezésével 1959-ben próbálkozott újból. Belon Gellért

személyében Pécsre, Winkler József személyében pedig szombathelyre neveztek ki segédpüspököt. Az állam akkor is határozottan ellenállt.

A hatvanas évek elejéig magyar részről a püspökkinevezésekkel szembeni egyöntetű elutasítást az egyház felszámolására irányuló határozott célkitűzéssel lehet magyarázni. A kiközösített békepapok ügye mellett az üres püspöki helyek betöltése, illetve a Szentszék által kinevezett püspökök állami elismerése végig markáns eleme maradt a magyar–vatikáni tárgyalásnak. A problémák kezelésében nem járt el következetesen egyik fél sem, illetve úgy viselkedtek néha, mint a gyermek, aki állandóan változtatja a játék közben a szabályokat, hogy mindig ő kerüljön ki győztesen. Persze a célok mindkét oldalon világosak voltak, de időnként az egyes ügyeket alárendelték más, pillanatnyilag fontosabb feltételnek. Winkler József helyzetét már 1964-ben rendezték. Endrey Mihályét csak 1972-ben, igaz őnála a segédpüspöki kinevezést úgy hagyták jóvá, hogy a 22 évvel korábbi egri kinevezésről nem vettek tudomást, 1972 és 1975 között pécsi segédpüspökké nevezte ki VI. Pál pápa, majd haláláig váci megyéspüspökké. Bárd János és Belon Gellért helyzetét egyáltalán nem sikerült rendezni, hiszen Belon esetében is csak formálisnak nevezhető a megoldás, hogy a 71 éves beteg papot öt évvel halála előtt (1982-ben), 23 évvel eredeti szentszéki meg-

bízata után, mégis kinevezhették pécsi segédpüspöknek. Egyébként ezek a kinevezések sem a magyar államnak, sem pedig a Vatikánnak nem jelentettek olyan kardinális kérdést, mint ahogy a merev ellenállás erre következtetni enged.

A római emigráns magyar papok és a Római Pápai Magyar Intézet

Több magyar katolikus pap is külföldön, néhány Rómában maradt 1949 után. Kiemelkedik közülük Zágon József, Mester István és Csertő Sándor személye. Mindhárman komoly felkészültséggel, ismeretekkel rendelkező papok voltak, akikre más körülmények közt itthon is jelentős feladatokat osztottak volna feletteseik, és talán idővel valamelyik püspöki széket is elnyerhették volna. Velük szemben a magyar kormány képviselői kezdettől fogva nagyon kritikus hangon nyilatkoztak és többször is követelték Agostino Casarolitól, hogy a Vatikán ne adjon hitelt az emigráns papok szavainak, csökkentsék befolyásukat. A Római Pápai Magyar Intézet sem a magyar papok továbbképzése miatt érdekelte a magyar kormányt, hanem úgy tekintettek rá, mint az emigráció „főhadiszállására”. Egyszerűen fel akarták számolni. Miután 1964-ben megszerezte a magyar állam a PMI-t, eleinte úgy tűnt, hogy nem is igazán tudtak mit

kezdeni vele. Rossz fényt vetett volna rájuk, ha nem töltik fel az intézetet hallgatókkal, ha nem támogatják működését. Érződik az iratokból egyfajta kelletlen hozzáállás, de azért ellátják pénzzel és felszereléssel, kiválogatják a hallgatókat. Természetesen vatikáni körökben is bizalmatlanul tekintettek a régi-új intézetre, el is maradtak a korábbi támogatások, ami tovább nehezítette a helyzetet.

A papságtól is megkövetelt eskü a Magyar Népköztársaság alkotmányára

A magyar–vatikáni tárgyalások vissza-visszatérő témája az állami eskü. Az uralkodó, illetve az állam által a püspököktől is megkövetelt eskü, hűségeskü hagyománya II. József uralkodásáig megy vissza. A történelmi egyházak vezetői már 1950 januárjában letették az alkotmányra az esküt. A katolikus főpapság a pártállam fokozódó zsarolásai ellenére 1951 nyaráig sikeresen kibújt az eskü letétele alól. 1956 után újra előkerült az eskü problémája. Tulajdonképpen erre a kérdésre mindkét fél úgy tekintett, mint ami gyors megoldást ígér. Azért került napirendre, mert ezzel mindkét fél, mint megállapodási eredménnyel tudott elszámolni. 1963 októberére alakult ki a közös álláspont. Az állam-escü letételét úgy kellett értelmezni, mintha a szöveg tartalmazná a „mint püspökhöz, illetve paphoz illik” záradékot.

Magyar papok, katolikusok letartóztatása, üldözése

A magyar–vatikáni tárgyalásokon is többször szóba kerültek az időről időre letartóztatott katolikusok. 1961 januárja és 1972 januárja között 22 egyházpolitikai pert ismerünk, amelyeket papok, és egykori szerzetesek, apácák ellen folytattak.

Az államvédelem már az ötvenes évektől figyelemmel kísért különböző illegálisan működő katolikus csoportosulásokat.

1960 novembere és 1961 februárja között csaknem száz személyt tartóztatott le az államvédelem, és további három-négyszáz embert érintett az állami, rendőrségi eljárás. A különböző csoportokról már évek óta vezetett dossziék és a vizsgálat során feltárt adatok alapján az államvédelem specialistái összeállították a koncepciókat. Így született meg a „Fekete Hollók” összeesküvése a Magyar Népköztársaság megdöntésére, amelynek keretében több pert is rendeztek. A különböző katolikus közösségek tagjait összekeverték, összevonták a perekben, úgy manipulálták a tényeket, mintha az egymástól valójában elszigetelt csoportosulások egységes összeesküvésben munkálkodtak volna. Az Elnöki Tanács 1963. március 22-én kihirdetett közkegyelmi rendelete (1963:4 tvr.) nyomán ugyan 54 börtönbüntetésre ítélt pap és szerzetes és több világi apostol is visszanyerte szabadságát, de többük ese-

tében a szabadság csak átmeneti volt. A hatvanas években egyes papokat többször is elítéltek. Lénárd Ödön piaristát, aki Magyarországon a legtöbb időt, 18 és fél évet töltött börtönben politikai okokból, két alkalommal (1961, 1966, ezt megelőzően 1948-ban), a regnumi atyákat három alkalommal (1961, 1965, 1971) is elmarasztalta a bíróság.

1972-ben az utolsó egyházpolitikai perben Takács János domonkos szerzetest és társait még elmarasztalta a fővárosi bíróság, de 1977-ben már az utolsó magyar katolikus pap, Lénárd Ödön is kiszabadult a börtönből. Persze az államvédelem továbbra is kiemelten fontosnak tartotta a katolikus egyházat, egészen a rendszerváltásig működött a belügyminisztériumon belül az egyházi reakció elleni (al)osztály. De az egyházügyi kérdéseket a hetvenes évektől már egyre inkább az ÁEH és az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya intézte.

A hitük miatt a kommunizmus idején üldözött, elítélt és bebörtönzött egyháziak kapcsán felvetődik egy, a rendszerváltásig, sőt napjainkig ható politikai kérdés. A magyarországi liberális ellenzék volt az egyetlen az 1988–1989-ben alakuló pártok közül, amelyik politikai tőkét tudott kovácsolni elsődlegesen 1956-ig visszanyúló gyökereiből, a másként gondolkozás kifejezéséből, a megfigyelésekből, letartóztatásokból, a szamizdat irodalom forgalmazásából. Valójában az egyházi ellenállás a diktatórikus po-

litikai hatalommal szemben 1945-től folyamatosan létezett a rendszerváltásig. Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros 1948 végi letartóztatása és 1949 eleji elítélése után sem tört meg a politikai diktatúrával szembeni ellenérzés, sőt azután is folytatódott, hogy a katolikus egyházi vezetés 1950 nyarán egyezmény aláírására kényszerült Rákosiékkal. Bizonyíték erre a több száz per, amelyekben katolikus papok, szerzetesek, apácák és hívők ezreit ítélték el. A perek vizsgálati anyagában, vagy a csatolt bizonyítékok közt százával találni katolikus szamizdat broszúrákat, verseket, és a másként gondolkodás egyéb illegálisan sokszorosított és terjesztett dokumentumait.

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek helyzetének rendezése

Mindszenty József 1956. november 4-én, amikor a Nagy Imre kormány tagjai már a Jugoszláv követségen menedéket találtak, Mindszenty József a legközelebb fekvő amerikai követségre ment és menedékjogot kért az Amerikai Egyesült Államok elnökétől. Amikor az első közeledések megindultak a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között, Mindszenty József már hatodik éve az amerikai követség Szabadság téri épületében élt.

A szakirodalom Mindszenty József lemond(at)ásának körülményeit a bíboros emlékiratai alapján úgy tárgyalta, hogy Rómába érkezésekor VI. Pál pápa határozottan megígérte neki, hogy ő marad az esztergomi érsek. A kutatás számára hozzáférhető iratok ellenben azt igazolják, hogy már az 1971 nyaratól zajló egyeztetéseken felvetődött, sőt határozott magyar igényként megfogalmazódott Mindszenty József lemondásának igénye. A kétoldalú magyar–vatikáni megbeszéléseken 1971 szeptemberében megszületett a megoldás a primás sorsát illetően. A Politikai Bizottság 1971. szeptember 7-i ülésén Miklós Imre ÁEH elnök is részt vett. Beszámolójában elmondta: „A múltkor arról volt szó, hogy Mindszenty jövő év márciusában lemond. Szóvá tettem ezt is a megbeszélésen, mint olyant, amire számítunk, ami a tulajdonképpen teljes megoldást jelentené. Erre ők azt mondták, ez így lesz, tehát megerősítették. A jelenlegi megoldást ők is átmenetinek tekintik.”

Lehetséges lenne, hogy a szentszéki diplomaták a magyar kormány képviselőinek tett ígéretükről nem tájékoztatták volna a pápát, ezért erősítette meg VI. Pál Mindszenty Józsefet Rómában az esztergomi érseki címének megtartásában. Lehet, hogy a pápa „hazardírozott”, amikor Mindszenty Józsefnek ígéretet tett esztergomi érseki címe érintetlenül hagyására. Arra gondolhattott, hogy az idős magyar főpap előbb hal

meg, mint ahogy a Magyar Népköztársaságnak tett kötelezvényt be kelljen váltani. Ma még nem tudunk egyértelmű választ adni arra nézve, hogy milyen garanciát vállalt a Szentszék 1971. szeptember 28-a előtt. Majd, ha a ma még minősítés alatt álló iratok is kutathatóvá válnak, pontosabb képet kapunk. A lényegét azonban nem változtatja meg az új információ sem. Mindszenty József bíboros személyét a Vatikán és a Magyar Népköztársaság egyaránt alku tárgyának tekintette, és a magyar fél tudott nagyobb árat kicsikarni. Nem tudhatjuk, hogy a bíboros helyzetének rendezésekor aláírt megállapodás milyen időhatárt szabott Mindszenty József lemondására. A tény, hogy a Magyar Népköztársaság igényének megfelelően végül is a pápa 1973. december 18-án üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, majd intézkedését 1974. február 5-én nyilvánosságra is hozta, azt igazolja, hogy a Magyar Népköztársaság, mint a hatvanas évek magyar–vatikáni tárgyalásai során általában, Mindszenty József sorsát illetően is érvényre tudta juttatni akaratát.

Összegzés

Az előző mondat negatív kicsengése érthetlenné teheti a Szentszék keleti politikájának eredményességét. Megfogalmazódhat a kérdés, hogy valóban a Vatikán „Ostpolitik”-járól van-e szó, nem inkább a Magyar Népköztársaság „Vatikán-politikájáról”. Természetesen létezett a Vatikán keleti politikája, hiszen a Szentszéknek komoly, határozott elképzelései voltak Magyarországot és a szocialista országokat illetően. Ugyanakkor a Magyar Népköztársaságnak is határozott igényei, elképzelései voltak a Szentszék felé. A lényeg mindkét fél részére elsősorban a tárgyalások felvételében és folytatásában fogható meg. Ezután kölcsönösen tisztázni tudták a köztük felmerülő vitás kérdéseket. Az intenzív megbeszélések eredményeként lassan normalizálódtak a kapcsolatok. Mindkét fél hosszú együttműködésre rendezkedett be úgy, hogy távlati célokat talán nem is tűztek maguk elé, csak is aktuális ügyeket kívántak megoldani. Állandó „kis lépésekkel” próbálták érdekeiket érvényesíteni, kölcsönösen apró engedményeket, eredményeket elérni. A magyar egyházpolitika és egyházi külpolitika a szocialista rendszer keretein belül önálló utat járt be a hatvanas évek közepétől.

Felfoghatjuk a magyarországi katolikus egyházzal szemben alkalmazott egyházpolitikát egy kísérletnek. A „laboratórium”

Magyarország, a kísérlet tárgya a katolikus egyház, a kísérletet pedig a Szentszék, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió végezték. Nagy kockázatot nem vállaltak, hiszen a tízmilliós Magyar Népköztársaság a hat és félmillió katolikus hívővel nem jelentett komoly tétet. A kelet–nyugati kapcsolatok fejlődése érdekében, a szocialista országok jobb megítélése céljából lehetett vállalni a magyar–vatikáni közeledést. Kíváncsian figyelték Moszkvában és a többi szocialista fővárosban, hogy milyen eredménye lehet a magyar–vatikáni tárgyalásoknak. Meddig lehet továbblépni, lehet-e újabb megállapodásokra számítani? A magyarországi események beleillettek a szocialista tábor hruscsovi – később brezsnyevi – kettős elvű politikai elképzeléseibe. A szocializmus kereteit semmilyen szempontból sem lehetett veszélyeztetni, ugyanakkor nagyobb önállóságot kaptak az egyes országok, hogy nemzeti sajátosságaik, adottságaik figyelembevételével építsék a szocializmust.

Egy további jelentős haszonnal is járt Moszkva és szövetségesei számára a magyar–vatikáni kapcsolatok stabilizálódása. A Szentszék kiterjedt viszonyrendszere a papokkal, hívőkkel, különféle szervezetekkel csaknem a világ valamennyi országát behálózta, ezáltal eljutottak a Vatikánba a legkülönbözőbb információk. A Magyar Népköztársaság a Szentszékkel történt kapcsolatfelvétel után lényegében csatlakozott ehhez

az információs hálózathoz. Róma is konkrét értesülések birtokába jutott a magyar, sőt néha egyéb közép- és kelet-európai ügyekben, de a magyarok is megtalálták a maguk hírforrásait a Vatikánban, és nem kizárólag egyházi ügyekben, sőt nem is kizárólag magyar vonatkozásokban. A kétoldalú kapcsolatok alkalmat nyújtottak valós hírek szerzésére és manipulált hírek továbbítására mindkét irányba.